

САМОКОНТРОЛА КАО ВИД ДЕМОКРАТСКЕ ЦИВИЛНЕ КОНТРОЛЕ ВОЈСКЕ

Срђан Старчевић
Генералштаб Војске Србије – Кабинет начелника ГШ

Смисао демократске цивилне контроле војске је усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву, па питање усвајања друштвених вредности нужно избија у први план чим се успоставе основни институционални механизми демократске цивилне контроле војске. Војска је, по мишљењу неких аутора, „модел ауторитарне организације“. Ауторитарни обрасци, присутни у војсци која своју улогу остварује у демократском друштву, изазивају одређене недоумице у погледу демократске цивилне контроле војске и чине „цивилно-војни парадокс“.

Усвајање вредности је дуготрајан процес, при којем се не смеју потценити егзистенцијалне везе између војске и друштва. Свесни своје друштвене улоге, поштујући цивилизацијске норме устројства демократске власти, припадници војске у демократском свету прихватају потчињеност војске демократски изабраној цивилној власти. Тек када је то прихватање свесно, систем демократске цивилне контроле војске може се назвати стабилним и поузданим.

Демократска цивилна контрола војске почива на снази одређених уверења, карактеристичних за демократска друштва, које усваја целокупна војна хијерархија. Припадници војске у којој постоји самоконтрола, као вид демократске цивилне контроле војске, ова уверења и основне вредности демократије прихватају као део властитог погледа на свет и политичке процесе у њему као део свог односа према друштву.

Кључне речи: *демократска цивилна контрола војске, моћ, принуда, ауторитарност, организација, политичка култура, друштвене вредности.*

Увод

У савременим представничким демократијама воља грађана изражава се на слободним и демократским изборима са широким партиципацијом, спроведеним уз поштовање одговарајућих политичких процедура, грађанских права и слобода и демократских вредности. На основу гласова грађана, обрађених по усвојеном математичком моделу, конституишу се највиши државни органи.

За ефикасно функционисање државе, у складу са јавним интересом, неопходно је да, поред државних органа који се формирају на основу резултата избора, постоје и професионални државни органи који своје функције врше на основу специфичних знања. Професионални државни органи могу да поседују извештан степен аутономије или да стекну подршку јавног мњења за спровођење појединих активности, али с обзиром на чињеницу да своју функцију врше без верификације на изборима, неопходно је да буду потчињени представницима народа.

Једна од најважнијих професионалних институција јесте војска, која, уколико буде политички злоупотребљена или се осамостали („држава у држави“), може да постане значајан, па и пресудан актер у политичким догађајима. Зато се контроли или надзору над војском одувек посвећивала велика пажња, тим пре што држава треба да потчини војску не слабећи њену способност да одговори стратешким потребама.

Војсци је поверена једна од најзначајнијих друштвених улога: да вођењем оружане борбе или одвраћањем потенцијалног противника штити суверенитет државе и гарантује безбедност друштва. Безбедност има изузетан значај за друштво јер прожима сва поља друштвеног деловања. Значај безбедносне равни за сферу политике и економије можда је најбоље изразио некадашњи амерички министар финансија, Лоренс Самерс: „За државе и предузећа од исте важности је безбедност као и кисеоник: о томе се много не размишља, али када га нема, не може да се мисли ни на шта друго. Питајте предузећа у Заиру или Авганистану – ако их нађете“.¹

О значају друштвене улоге војске за свако друштво довољно говори податак да је човечанство, од 3200. године пре нове ере до данас, живело у миру само 292 године. Током преосталих миленијума вођено је више од 14.500 ратова, у којима је изгинуло 3,6 милијарди људи.² Мада је употреба силе у односима држава забрањена нормама међународног права и „сви унутрашњи правни системи забрањују употребу силе против (владиних) органа који обезбеђују принудно извршење права“,³ ратови се још увек догађају. Тофлер тврди да је после Другог светског рата бателно између 150 и 160 ратова и грађанских сукоба, у којима је страдало око 7,2 милиона војника и око 30 милиона цивила.⁴

Чињеница је да је савременим државама оружана сила потребна и да ће им, по свој прилици, бити потребна све док постоје различити степени „конфликтних и уопште рушилачких односа, трајно и неопозиво присутних у структури света таквог какав он јесте“.⁵ Та оружана сила треба да задовољи два захтева: да буде способна да изврши своју друштвену улогу и да буде потчињена цивилним органима власти, како не би угрозила демократски поредак.

Из првог захтева проистичу основна обележја војске (монистичност, јасна хијерархија, командни однос, строга дисциплина, друштвена затвореност, војничка солидарност и способност друштвеног осамостаљивања), као специфичног обли-

¹ Кремер, Ули, *Нови НАТО – нови ратови*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 77–78.

² Перазиф, Гавро, *Међународно ратно право*, Београд, 1963, стр. 18.

³ Сасоли, Марко; Бувије, Антоан, *Како право штити у рату?*, МКЦК, Београд, 2003, стр. 49.

⁴ Више о модерним ратовима у: Тофлер Алвин, *Рат и антират*, Paideia, Београд, 1998.

⁵ Милошевић Никола, *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд, 2004, стр. 136.

ка друштвене организације.⁶ Њена основна обележја чине је супериорном организацијом, са централизованим управљањем, јасно утврђеним надлежностима, бесговорним извршавањем задатака и монополом над наоружањем, али и најауторитарнијом организацијом у демократски уређеној држави. Диференцију војске од осталих институција и организација у једном друштву увећава посебност војног позива, који је усмерен једино ка ономе што се опажа као национални циљ и државни интерес.⁷ Посебан етички кодекс и постојање реалних ризика повезаних са војним позивом утичу да се војници самоопажују као припадници посебне елите, спремне да се за више циљеве несебично жртвују. Друштвена затвореност војске имплицира смањену комуникацију са осталим субјектима друштва и нарушава процес реципрочне размене идеја и порука. Постоји могућност да, у посебним околностима, припадници војске, сматрајући да су најспособнији да дефинишу државни и национални интерес, узурпирају власт. Зато је важно да се испоштује други захтев, то јест да војска буде потчињена цивилним органима власти.

Овај проблем уочио је најзначајнији нововековни политички мислилац, Николо Макијавели. Он је писао да се свака владавина темељи на доброј војсци и добрим законима. Приметио је да војска има капацитете да утиче на стварање или дезинтеграцију политичке моћи, учвршћивање или губљење власти. Следећи траг Цицеронове мисли, према којој право ћути међу наоружанима (*silent enim leges inter arma*), Макијавели тврди да је „између наоружаног и ненаоружаног немогућно ... правити упоређења, а ван памети је да се онај ко је наоружан покорава ономе ко је ненаоружан и да ненаоружан живи безбрижно међу својим потчињенима који су под оружјем“.⁸ Зато он саветује владару да се сам посвети ратној вештини и увек буде на челу своје војске. Такав начин контроле војске може се назвати субјективном контролом са максимализацијом моћи владара, који обједињава највишу цивилну и војну власт.

Начин контроле војске који је предлагао Макијавели, са елементима апотеозе улоге владара, превазиђен је у савременој политичкој теорији и пракси. У модерним демократским државама постоје различити модели демократске цивилне контроле оружаних снага, чију суштину чине три нивоа контроле: вертикална, хоризонтална и самоконтрола. Вертикална контрола војске је високо институционализована и остварује је држава преко својих органа који се на хијерархијској лествици налазе изнад војске. Хоризонталну контролу војске, чији се значај увећава са „хоризонтализацијом“ друштва,⁹ остварују актери цивилног друштва (јавност, медији, невладине организације, истраживачке организације,

⁶ „Управо због посебности улоге коју војска остварује у друштву, она представља диференцирани социјални механизам који се одликује посебним правилима унутрашњег устројства и организације...“ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр 20.

⁷ „За разлику од других професија, у којима се одговорност сваког њиховог припадника посматра првенствено у односу према појединцима и групама (клијентима), код војника преовладава свест да њихова струка може служити само општедруштвеним циљевима.“ *Op.cit.*

⁸ Макијавели Николо, *Владацац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 63.

⁹ Хоризонтализација друштва (умрежено друштво) означава појаву, карактеристичну за савремена демократска друштва, да не постоји само једна политичка институција која полаже право на апсолутну моћ, него је моћ расута на већи број институција друштва. Политичке институције државе све више су схваћене као једна врста у мноштву актера који својим деловањем утичу на друштвене процесе.

црква, друштвени покрети) који нису у хијерархијском односу са војском, али су суштински заинтересовани за њен рад. Самоконтрола војске, најсуптилнији ни-во демократске контроле над њом, постиже се интериоризацијом вредности демократског друштва у самој војсци, уз прихватање чињенице да принципи командовања захтевају постојање извесног степена ауторитарности у односима унутар војне организације. Без самоконтроле, демократска цивилна контрола војске није и не може бити ефикасна.¹⁰

Војску није могуће физички потчинити; њена послушност је културолошког, социолошког и психолошког порекла. Пошто је смисао цивилне демократске контроле војске усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву, питање усвајања друштвених вредности нужно избија у први план, чим се успоставе основни институционални механизми цивилне демократске контроле војске.

Домети професионализма

Од када је Семјуел Хантингтон, у свом сада класичном делу о цивилно-војним односима *Војник и држава*, описао војни професионализам као лек за појаву коју називамо преторијанским проблемом, професионализам је схваћен као основни услов демократске цивилне контроле војске.

Хантингтон сматра да се војна професија одликује стручношћу, одговорношћу и корпоративним карактером.¹¹ Због специфичних знања, неопходних да би одговорила захтевима своје друштвене улоге, војна професија треба да буде аутономна, али потчињена циљевима државне политике.¹² Одговорност према држави, према Хантингтоновом мишљењу, чини цивилну контролу над војском могућом. Та одговорност је трострука и огледа се кроз представничку, саветодавну и егzekутивну функцију официра. Официр представља захтеве војне безбедности у институцијама државе, анализира и извештава о војном аспекту различитих државних акција и извршава „државне одлуке које се односе на војну безбедност чак и кад је одлука у питању у оштрој супротности са његовом војничком проценом“.¹³ Он је, дакле, схваћен као стручњак у чијем је систему вредности лојалност изнад експертизе.

Хантингтон пише да је за било који систем цивилне контроле најбитнија ствар умањивање војне моћи. Објективна цивилна контрола, чији је заговорник,

¹⁰ Дал тврди да је „полиархија немогућа све док је војска склона веровању да њене вође имају право и дужност да пониште резултате избора, кад год исход, по њиховом мишљењу, слути на зло по земљи“. Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 61. Хејвуд пише да „уколико војска стекне искуство непосредног учествовања у политици, често се невољно за стално враћа у касарне“. Хејвуд Ендру, *Политика*, Слио, Београд, 2004, стр. 708.

¹¹ Хантингтон, Семјуел П., *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004., стр. 13–20.

¹² „Цивилна контрола постоји кад постоји одговарајућа субординација једне аутономне професије у односу на циљеве политике.“ *Op. cit.*, стр. 80.

¹³ *Op. cit.*

ово умањивање постиже професионализацијом војске, мотивисањем њених припадника војничким идеалом лојалности, чинећи их „политички стерилним“ и неутралним.¹⁴

Озбиљну критику Хантингтоновог тумачења професионализма, као свеобухватног и коначног решења за цивилну контролу војске, написао је Семјуел Фајнер. Он уочава да снагу војске представљају: супериорна организација, високо емоционални симболички статус и монопол на оружје. „Зато, није чудо то што се она буни против цивилних господара, него што их икада слуша“, пише Фајнер.¹⁵

Фајнер тврди да професионализам, упркос Хантингтоновом настојању да га прикаже „политички стерилним“, често води колизији војске и цивилних власти. Његов први аргумент је да схватање војне професије као професије која служи само држави утиче на мистично поимање државе; из тог мистичног концепта развија се схватање да су припадници војске најкомпетентнији да одреде интересе државе којој служе и настају различите злоупотребе.¹⁶ Други аргумент односи се на опасност од „техничког“ схватања друштва, које би могао да проузрокује професионализам. У експертским прорачунима војних ресурса, друштвена заједница би за војног професионалца могла да постане резерва људских и материјалних ресурса који се из ње могу извући, па Фајнер поставља питање степена аутономије који се може допустити војном професионалцу.¹⁷

Фајнер закључује да професионализам није ни решење ни основно средство за спречавање укључивања војске у питања унутрашње политике. Да би се учврстио стабилан поредак у којем цивилне власти врше власт без бојазни од интервенције властите војске, потребно је да војска усвоји принцип супрематије цивилне моћи, што је битно различито од професионализма.¹⁸

Фајнеровој аргументацији може се додати и да некритичка лојалност може да претвори војску у слепо оружје политичара који злоупотребе свој руководећи положај. Такође, веома је тешко проценити како ће се понашати професионалци у време политичке кризе уколико, поред професионализма, нису усвојили одговарајуће друштвене вредности и образац понашања.

Анализирајући демократску цивилну контролу војске у Холандији, Ханс Борн указује на добру и лошу страну војног професионализма. Он пише да је „добро што официри нису заинтересовани за политику. Њих занимају само системи наоружања и оперативна страна посла који обављају. Но, у свему томе је лоше што официри, будући незаинтересовани за политику, бивају лак плен злоупотребе од стране политичара. То су, по нашем мишљењу, два лица исте медаље зване војни професионализам“.¹⁹

¹⁴ *Op. cit.*, стр. 82 и 93.

¹⁵ „The wonder, therefore, is not why this rebels against its civilian masters, but why it ever obeys them.“ Finer, Samuel E., *The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics*, Transaction Publishers (US), New Jersey, 2002, стр. 6.

¹⁶ *Op. cit.* стр. 25–26.

¹⁷ *Op. cit.* стр. 27.

¹⁸ *Op. cit.* стр. 28.

¹⁹ Борн Ханс, „Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 220.

Цивилно-војни парадокс

Утицај војног организовања и војног ресурса на односе у друштву је већи него што на први поглед изгледа. Роберт Дал тврди да је, у току неких раздобља, „војна ... технологија јачала неједнакости, пружајући малој групи монопол над инструментима силе, као у добро познатом случају скупо наоружаних витезова на коњима, у односу на које је ненаоружана или слабо наоружана војска средњовековних сељака била релативно неефикасна. ... У другим периодима, војна технологија ојачава једнакост, распршујући најефикасније инструменте силе широко међу становништво, као у случају јефтиних али ефикасних мускета и пушака у Америци осамнаестог и деветнаестог столећа“.²⁰ Он на примеру аграрних друштава објашњава да екстремне неједнакости у расподели земље и инструментима присиле, ојачане нормама које фаворизују класне, сталешке или кастинске неједнакости, производе екстремне неједнакости у политичким ресурсима, што води успостављању хегемонистичког политичког система и друштвеног поретка са централном доминацијом. Слично томе, значајна једнакост у расподели земље и инструментима присиле, ојачана нормама које дају предност друштвеној и политичкој једнакости, омогућава значајну једнакост у политичким ресурсима и води успостављању такмичарског политичког система и плуралистичког друштвеног поретка. „У Сједињеним Државама су, више од столећа, мускета, и касније пушка, омогућиле неку врсту једнакости присиле“.²¹

Далову тезу о утицају војне технологије треба употпунити разматрањем утицаја војног организовања на односе у друштву. Упечатљив пример су управо Сједињене Америчке Државе у XVIII и XIX веку, када су оружане снаге ове земље чинили грађани организовани по принципу милиције. Или, да понудим други пример, управо су промене војне организације у античкој Грчкој омогућиле развој демократије. Наиме, многи полиси су у VII веку пре н.е. развили масовне формације тешке пешадије. Ови тешко наоружани пешадинци, хоплити, регрутовани су из читавог средњег слоја слободних грађана, сељака и занатлија. У борби на копну, храброст и вештина хоплита била је кључна за победу. Зато су они, чинећи већину војске (а у војсци су били сви слободни грађани од пунолетства до старости), и примајући најтеже ударце у борбама, почели да очекују и веће уважавање и прихватање њиховог мишљења приликом политичког одлучивања. Из овога захтева за учешћем у политичком процесу родио се демократски дух.²²

²⁰ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 65.

²¹ *Op. cit.*, стр. 66–7.

²² Карлтон Ерик, *Лица деспотизма*, Clío, Београд, 2001, стр. 92. Атињани су прешли дуг пут од аристократије до демократије. Пре Солонових реформи државом је, у име аристократије, управљало девет архоната и Сенат. Остали слободни људи нису имали политичка права. Солоновим реформама слободно грађанство подељено је на четири класе како би, сразмерно величини својих прихода, могло да учествује у управљању државом. Ова подела је била основа и за војну обавезу. Припадник сваке класе био је обавезан да учествује у одбрани државе, користећи оно средство које је могао да прибави. Прва класа, богата аристократија, опремала је и одржавала флоту од 48 бродова. Друга класа, мање имућни еупатриди, давала је коњицу. Трећа класа, коју је чинила половина слободних грађана, служила је као тешка пешадија. Четврту класу чинила је сиротиња која није имала средстава за набавку наоружања и опреме; у рату су добијали оружје од државе и били лака пешадија.

И односи у друштву могу да утичу на војно организовање. Поставља се питање да ли демократизација односа у друштву уводи демократију у војску.

Покушаји демократизације односа у војсци карактеристични су за револуције. Револуционари углавном истичу захтеве за стварање војске наоружаног народа,²³ чиме се у први план истиче јединство револуционара и народа, масовност револуционарног покрета, слобода и равноправност грађана. Наоружани народ представља најбројнију војску, али има два озбиљна недостатка са становишта револуционарне власти. Прво, револуционарима је потребна војска способна да ефикасно отклони опасност од армија других држава и, касније, крене у освајачки рат, а народна војска није добро обучена за извођење борбених дејстава нити је довољно дисциплинована. Њом је тешко командовати, јер јој недостају образовани и искусни официри. Уколико рат потраје, употреба овакве војске је штетна зато што војници народне војске нису ратници него сељаци, занатлије и радници, чије одсуство са њива, из радионица и фабрика тешко погађа привреду, изазива глад и незадовољство. Друго, наоружани народ који је већ збацио стари режим, може да развлости и револуционарну владу ако ова не успе да оствари обећања. Учвршћујући позиције власти, вође револуције са идеје наоружаног народа прелазе на опробани концепт строго контролисана стајаће армије.

За победу бољшевика у Октобарској револуцији од суштинске важности било је избијање Првог светског рата и стварање вишемилionске ратне армије. Да би се таквом армијом командовало било је неопходно ширење и попуњавање официрског кора интелектуалцима, студентима, војницима и козацима који су се доказали у борбама. Са таквим новим официрским кадром, војничке масе, радници и сељаци могли су да се осамостале у односу на племићки официрски кор и послушају Лењинов позив да сами пукови на фронту почну преговоре о примирју, у часу када је Главни штаб царске армије одбио да обустави ратне операције.²⁴

После револуције, у реалним безбедносним условима (грађански рат, интервенција западних сила, рат са Пољском) идеју о наоружаном народу потиснула је идеја о стварању ефикасне стајаће армије под партијском контролом. Већ на Другом конгресу Совјета одлучено је да се формирају револуционарни комитети у армијама, а јануара 1918. настала је радничко-сељачка Црвена армија, заснована на добровољачком принципу. Војском је командовао Револуционарни ратни савет Републике, који су чинили Врховна команда и Оперативни штаб, али је стварну власт имао Савет радничке и сељачке одбране, са Лењином на челу. Пракса одржавања војничких митинга и дискутовања о наређењима ускоро је напуштена као штетна, јер је нарушавала дисциплину оружаних снага и успоравала процес одлучивања.²⁵

Занимљив пример интеграције војске у демократско друштво је немачки *Innere Führung*²⁶ и концепт грађанина у униформи, развијен у другој половини XX века. По овом концепту, припадник немачке војске је пре свега грађанин, па тек онда војник. Припадници војске, без обзира на чин, уживају иста основна права као и други грађани.

²³ Ово је најбоље изразио Лењин речима: „Наша парола треба да буде: наоружање пролетеријата ... да би победио ... и разоружао буржоазију...“ Лењин, *Војна дела*, Војно дело, Београд, 1962, стр. 190.

²⁴ Медведов Рој, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд, 1986, стр. 62.

²⁵ Вјатр Јежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987, стр. 171–175.

²⁶ Израз је тешко преводив, али „руковођење и учествовање“ најбоље изражава суштину израза.

Полазиште овог концепта је идеја по којој војници, од којих се очекује да бране уставни поредак, морају да буду свесни значења и значаја заједничких вредности и да их прихвате као сопствене, док су у војној служби. Грађанин у униформи треба да буде политички информисан, заинтересован за свет у којем активно делује, да се непрекидно образује, да буде свестан нужности и сврхе своје службе у оружаним снагама, да прихвата обавезе на основу властитих погледа и убеђења, те да се поноси оним што ради. Војницима је гарантовано не само активно, него и пасивно бирачко право.²⁷ „Знатан број војника је на изборним функцијама у градским скупштинама, регионалним парламентима или федералном парламенту“.²⁸ Они, такође, могу да буду чланови политичких партија, синдиката и других друштвених организација. Свим припадницима војске омогућено је и учешће у радним саветима јединица, али иницијатива за формирање таквих савета мора да потекне од најмање пет запослених цивила. „Ову могућност су искористиле бројне јединице, што представља знатан проблем за команданте, нарочито борбених јединица, јер је тиме, по њиховом мишљењу, војни ред угрожен преговорима и процедурама карактеристичним за синдикалне организације“.²⁹

Концепт уважава специфичности војне професије, те ограничава нека права грађанина за време обављања дужности. Политичке активности припадника војске подлежу ограничењима, због њихове посебне лојалности према држави. То се, пре свега, односи на слободу говора, да би потчињени били заштићени од политичког утицаја, као и на слободу кретања, ако то нарушава оперативне и функционалне способности. Док су на дужности, војна лица не смеју да учествују у било каквој активности за или против ма каквог политичког покрета.

По мишљењу неких аутора, политичко и војно руководство министарства одбране Немачке је „склоно да користи сва законита и незаконита средства да би спречило изражавање критичких ставова војника...“.³⁰ Одмах после уједињења Немачке и рата у Заливу 1991. године, уочила се тенденција урушавања овог концепта. Припадници „тврде линије“ у војсци покренули су дебату тврдећи да поседују војни, а не цивилни етос. Њихова критичка оштрица усмерена је према ономе што, по њиховом мишљењу, нарушава принцип да једна војска мора, пре свега, да буде способна да води рат и да све треба да буде у функцији борбене спремности.³¹

Покушаји увођења неке врсте „демократских процедура“ у процес доношења војних одлука одбацивани су због неефикасности у условима извршавања мисија војске. Непожељно је све што нарушава командни однос, као однос функционалне ко-

²⁷ Полемика о учешћу војника у политичком животу и изборном процесу је стара и занимљива. Генерал Анри Жомини пише да војсци треба омогућити учешће у политичком животу, јер „официри неће бити најслабији међу посланицима“. Жомини Анри, *Преглед ратне вештине*, Војно дело, Београд, 1952, стр. 79–81. Други велики војни мислилац, Андре Гаве, сматра да војска у пословима државе учествује „само као сила“ и да се „војске и не тиче да ли управни државни органи рђаво врше своју дужност и да ли они уводе народ у неправедна предузећа“. Гаве Андре, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 105–106.

²⁸ Кулман Жирген, Калахан Жан, „Интегрисање војске у демократски поредак – искуства Немачке“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 158.

²⁹ *Op.cit.*, стр. 161.

³⁰ *Op.cit.*, стр. 159.

³¹ *Op.cit.*, стр. 168–169.

ординације којим се: 1) право доношења одлуке даје једном лицу на једном нивоу руковођења, 2) повезују нивои руковођења непосредном личном одговорношћу командног лица нижег нивоа руковођења командном лицу вишег нивоа руковођења и 3) комуникација између претпостављеног и потчињеног обавља ауторитативним језиком, што изражава право претпостављеног да наређује и обавезу потчињеног да наређења извршава, али и потребу за кратком и јасном разменом информација³² и војном дисциплином, чија је суштина у потпуном потчињавању личних интереса извршењу борбеног задатка.³³ Без командног односа усклађивање дејстава различитих јединица и доношење брзих и рационалних одлука било би немогуће, а без строге дисциплине одлуке се не би спроводиле у дело.

Војску одликује пренаглашеност свих карактеристика организације – чврстине, затворености, строге хијерархије, неједнаких улога, централизације итд. Зато је она, по мишљењу неких аутора, „модел ауторитарне организације“.³⁴ Чињеница је да, због специфичности војне организације, потребе за њеном изразитом ефикасношћу, у војсци мора да постоји извештан степен ауторитарних образаца. То не значи да њени припадници не могу да уживају широк спектар грађанских права и слобода, уз нека ограничења.

Ауторитарни обрасци, присутни у војсци која своју улогу остварује у демократском друштву, изазивају одређене недоумице у погледу демократске цивилне контроле војске и чине „цивилно-војни парадокс“.³⁵ Како једна ауторитарна, дакле недемократска институција може да брани демократско друштво? Које су гаранције да друштво може да поседује велику војну силу без бојазни да та сила своју моћ не употреби као надмоћ и постане доминантна у друштву? Због чега припадници војске, који се унутар своје организације владају по ауторитарним обрасцима, прихватају демократски изабране представнике цивилне власти као своје претпостављене? Зашто војска, оличење моћи принуде, не намеће друштву своју вољу, зашто се не одупре демократској цивилној контроли и не следи партикуларни интерес, када је „ван памети ... да се онај ко је наоружан покорава ономе ко је ненаоружан“.³⁶

Кључ за решење поменутих проблема налази се у равни политичке културе. Да би припадници војске усвојили принцип супрематије цивилне над војном моћи, они морају да поштују демократске вредности и политички систем. Усвајање вредности је дуготрајан процес, у којем цивилно друштво има важну улогу јер, својом функцијом социјализације и великим значајем у развоју демократске политичке културе,³⁷ цивилно друштво одлучујуће утиче на интериоризацију основних вредности демократског друштва у војним круговима и њихово прихватање међу припадницима војске. Зато је, поред успостављања институционалних механизма (вертикалне) цивилне демократске контроле војске, потребно развијати мање формалне, али не и мање

³² *Социологија за ВА*, Београд, 1981, стр. 385–387.

³³ *Op. cit.*, стр. 391.

³⁴ Чупић Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, ФПН, Београд, 2001, стр. 31.

³⁵ Борн Ханс, „Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 192.

³⁶ Макијавели Николо, *Владалац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 63.

³⁷ Поједини аутори истичу значај укључивања „друштвеног живота“, као могућег домена демократизације, у демократску политику. Видети: Кин Џон, *Цивилно друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 16.

ефикасне начине цивилне демократске контроле (хоризонталну и самоконтролу). Не смеју се потценити егзистенцијалне везе између војске и друштва. „За једно демократско друштво је од суштинске важности да припадници војске не буду и сувише дистанцирани од друштва које су дужни да бране, које их финансира, из којег се регрутује персонал и којем се враћају да би наставили да раде као цивили“.³⁸

Политичка култура – решење парадокса

Потчињавање војске цивилним властима не може бити физичке природе. То је политиколошко-културолошки феномен.

Политичку културу чини испреплетана мрежа вредности, уверења и оријентација појединаца и група ка политичком систему, која пружа основу за политичко понашање чланова друштвене заједнице. Политичка култура се може дефинисати као „систем емпиријских уверења, изражајних симбола и вредности који дефинише ситуацију у којој се догађа политичка акција. Она одређује субјективну оријентацију у политици“.³⁹

Важно је знати да деполитизација војске не значи да њени припадници немају политичка уверења. Под деполитизацијом војске подразумева се да је успостављена аутономија војне професије у односу на политичке снаге у друштву, с једне, и да се војска као институција и струковна војна удружења не мешају у политику, с друге стране. Деполитизована војска остаје неутрална у политичким поделама и спорењима и ниједна политичка струја не располаже војском као средством за стицање политичке доминације у друштву. Међутим, војска је део друштва и остаје интегрисана у политику државе. Вероватно није могуће учествовати у спровођењу државне политике, а остати незаинтересован за суштину тих политичких процеса. Поред тога, војску чине конкретни људи, са својим врлинама и манама, различитим групним идентификацијама, интересима, ставовима и уверењима, а не апстрактни, безлични и идентични појединци. Они остварују своја политичка права у складу са позитивним нормама и нису вредносно неутрални када је реч о политичким решењима.

Деполитизација, такође, никако не значи да припадници војске треба да буду лишени политичких знања. „Тешко је и замислити лидера који предводи хиљаде људи у заштити општедруштвених интереса, а да не познаје суштину категорија као што су: слобода, суверенитет, друштво, држава, геополитика, идеологија, легитимност, плурализам, владавина, парламентаризам, и многе друге, које су, непрестано, саставни део његове непосредне процене“.⁴⁰ Без политиколошких, социолошких и антрополошких знања немогуће је схватити природу војске као друштвене институције и поуздано процењивати војно-политичку и безбедносну ситуацију на простору на којем се војно делује или се предвиђа такво деловање.⁴¹

³⁸ Кулман Јирген, Калахан Жан, „Интегрисање војске у демократски поредак – искуства Немачке“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 142.

³⁹ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 177.

⁴⁰ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 32.

⁴¹ *Op. cit.*, стр. 36.

Деполитизација војске је услов без којег демократија не може да постоји, јер политизована војска или поставља сопствене лидере на руководеће положаје у држави или њоме манипулишу лидери одређене политичке опције. У сваком случају, војска која је политизована онемогућава политичко такмичење и гаси плурализам. Степен деполитизације војске директно зависи од снаге одређених, у суштини основних политичких, уверења припадника војске.⁴²

Свака свесна и организована акција проистиче из уверења, не само зато што она утичу на наше циљеве и вредности, него зато што одређују наше претпоставке о стварности, начине и разлоге деловања. Она су „кључни стадијум у сложеном процесу путем којег историјски редоследи, или поткултурни расцепи, ... прелазе у подршку једној или другој врсти режима“.⁴³ Тешко да би војска остала с оне стране линија политичких подела и да би демократија могла да опстане када би већина припадника војске била уверена да је ауторитарни режим пожељнији и да га је могуће остварити политичком акцијом.

Уколико код припадника војске постоји снажно уверење да су демократске институције легитимне, једине позване да одлучују у оквиру својих надлежности и делотворне у решавању проблема, те да су политичко такмичење и партиципација политички стандарди испод којих се не може ићи у савременим друштвима, смањује се вероватноћа да ће војска употребити средства принуде против цивилних власти. Напротив, повећавају се шансе за прихватање принципа супрематије цивилне над војном моћи.

Битно је да припадници војске стварно буду део друштва и да себе доживљавају на такав начин. Грађанске врлине припадника војске умањују вероватноћу манипулације војском. Под грађанским врлинама подразумева се спремност чланова заједнице да уважавају своје, али и интересе других, да у релативно регуларној интеракцији са њима доносе битне одлуке, да поштују законе и буду спремни да активно бране јавни интерес, да поштују ауторитете, али да им не робују. Грађанин је свестан својих права, слобода и обавеза и спреман је да преузме свој део одговорности. „Прихватајући начело народног суверенитета, у савременим политичким системима војна власт, као и све друге професионалне институције друштва, потчињавају се телима која изражавају изборну вољу грађана. Принцип грађанства, с друге стране, захтева да се то потчињавање не претвори у стварање слепе војничке силе, која ће представљати оруђе у рукама владајуће елите, без свести о себи и друштвеној заједници у којој делује“.⁴⁴

Неки аутори наглашавају значај уверења у вези са ауторитетом и важност ставова према ауторитету. Демократија би могла да буде стабилнија ако би обрасци ауторитета у институцијама и удружењима били подударни са обрасцом ауторите-

⁴² „Тамо где је војска релативно велика, централизована и хијерархијски уређена, као што је у већини земаља данас, полиархија је, наравно, немогућа, осим ако војска није довољно деполитизована да дозволи грађанску власт. ... Очигледно је да су уверења суштински фактор који на то утиче. ...шансе за полиархију данас директно зависе од снаге извесних уверења, не само међу цивилима него и унутар целокупне војне хијерархије.“ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, 60–61.

⁴³ *Op. cit.*, стр. 137

⁴⁴ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 32.

та демократске власти. У екстремном облику то значи да „ако већина становника земље верује да је једини исправан однос између народа и владе онај који је потпуно хијерархијски, однос владара и поданика, командовања и послушности, онда су шансе да ће режим бити хегемонистички сигурно велике“.⁴⁵

Људима је, свакако, тешко да помире изразито различита уверења о ауторитету. Ово се односи и на припаднике војске, који се свакодневно сусрећу са, да се послужим Даловим изразом, хегемонистичким ауторитетом у професионалним односима и демократским ауторитетом изабране власти. То појачава две основне бојазни због којих се успоставља демократска цивилна контрола војске: политичка елита на власти може да искористи став према ауторитету у војној организацији да манипулише војском и војска може да покуша да уверења према ауторитету, карактеристична за војну организацију, прошири изван ограда касарни.

Професионалци у војсци могу да буду само личности које прихватају ауторитет претпостављеног. Од њих се очекује да буду лојални, што може да буде привлачно за људе ауторитарног душевног склопа. Познато је да некритичка лојалност може да буде злоупотребљена. Зато професионализам, који би требало да буде политички неутралан, у себи садржи и заматак негације те неутралности.

Међутим, структура личности не одређује нужно и политичка уверења. „Психички елементи основе личности и уверења могу независно варирати“.⁴⁶ Политичка уверења се стичу на основу изложености одређеном политичком становишту, релативног угледа политичких идеја, утицаја који носилац уверења испољава на процес социјализације, конзистенције са претходним уверењима и склада са властитим искуством. Зато је прихватање основних политичких уверења, без којих демократија не може да опстане, међу припадницима војске, са аспекта демократске цивилне контроле војске, исто тако важно као деполитизација и професионализам. Прихватање уверења и поштовање демократских вредности не значи да су оне диктиране са врха, него да су их припадници војске усвојили као своје.

Када припадници војске интериоризују вредности демократског друштва, стекну основна политичка уверења карактеристична за демократију и поседују потребан степен знања из области друштвених наука, успостављена је самоконтрола, као део демократске цивилне контроле војске. Изграђена политичка култура омогућава свесни пристанак припадника војне организације да буду потчињени органима цивилне власти на начин који обезбеђује политичку неутралност војске, смањујући вероватноћу манипулације војском. Политичка култура, дакле, решава значајан проблем остваривања цивилне демократске контроле војске – проблем надмоћи над институцијом која је највећи носилац физичке силе у једном друштву.⁴⁷ Без те надмоћи демократска цивилна контрола војске не би ни била могућа.

Разматрајући самоконтролу војске у Холандији, Борн наводи неколико мера заштите које подстичу демократско понашање припадника војске.

Прво, приликом обуке кадета војне академије у Бреди много пажње посвећује се стварању официрског кадра са неспутаним креативним капацитетом, који ће бити свестан етичких норми.

⁴⁵ Роберт, *Политархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 153.

⁴⁶ *Op. cit.*, 177.

⁴⁷ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 36.

Друго, увођењем одређених правних норми код припадника војске спречава се стварање послушничког менталитета. Сваки војник има право да одбије наређење уколико га је добио од претпостављеног који није овлашћен или уколико наређење није везано за војну службу, а дужан је да одбије наређење уколико оно подразумева незаконито понашање, као што је, на пример, повреда међународног хуманитарног права. Борн истиче да је војник који одбије да изврши незаконито наређење изложен огромном притиску својих претпостављених и притиску војне организације у целини. То могу да учине само војници са развијеним системом моралних и етичких норми.

Треће, успостављени модел одлучивања у оружаним снагама је у складу са етичким нормама, а постоји и војни кодекс друштвено одговорног и етичког понашања војника.

Четврту меру заштите у оквиру демократске самоконтроле представља генерални инспектор холандских оружаних снага. Генерални инспектор је генерал који не чини део војног командног ланца и директно је одговоран министру одбране.⁴⁸

Дакле, успостављање самоконтроле као вида демократске цивилне контроле војске није у пракси немогућ задатак, али захтева време, учење и ангажовање целокупних људских ресурса. Самоконтрола је повезана и са процесима разумевања и стварања односа поверења између цивилних и војних структура. Развијена хоризонтална компонента демократске цивилне контроле војске може да буде од непроцењивог значаја за брже и лакше успостављање самоконтроле.

Закључак

Савремена политикологија војску третира као један од најзначајнијих политичких ресурса. Војска је нужно укључена у државну политику, јер је, у крајњем случају, спроводи. Ради опстанка демократског поретка, она мора да буде политички неутрална, то јест не сме да се сврстава на страну било које политичке партије, нити сме да користи своју позицију носиоца физичке принуде за уплитање у политички домен.

Али, њени припадници нису сведени само на једну димензију – професију, него су људи са својим потребама, интересовањима, врлинама, манама, групним идентификацијама и интересима. Они уживају грађанска права и слободе, укључујући и политичка права, само са извесним ограничењима која нису иста у различитим земљама. Није реално очекивати да припадници војске буду вредносно неутрални када је реч о политичким решењима.

То нипошто не значи да је војска политизована. Деполитизација војске је услов без кога демократија не може да постоји, јер политизована војска или поставља сопствене лидере на руководеће положаје у држави, или њоме манипулишу лидери одређене политичке опције. У сваком случају, војска која је политизована онемогућава политичко такмичење и гаси плурализам. Међутим, степен деполитизације војске директно зависи од снаге одређених, у суштини основних политичких уверења припадника војске. Грађанске врлине припадника војске, с друге стране, умањују вероватноћу манипулације војском.

⁴⁸ Борн Ханс, Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 220–222.

Свесни своје друштвене улоге, поштујући цивилизацијске норме устројства демократске власти, припадници војске у демократском свету прихватају потчињеност војске демократски изабраној цивилној власти. Тек када је то прихватање свесно, систем демократске цивилне контроле војске може се назвати стабилним и поузданим.

Демократска цивилна контрола војске, дакле, почива на снази одређених уверења, карактеристичних за демократска друштва, које усваја целокупна војна хијерархија. Припадници војске у којој постоји самоконтрола, као вид демократске цивилне контроле војске, ова уверења и основне вредности демократије прихватају као део властитог погледа на свет, а политичке процесе у њему као део свог односа према друштву. Они постају део једне демократске политичке културе и поштују њене вредности. Понашају се у складу са њеним обрасцима, осим у случајевима у којима војна професија налаже другачије владање ради успешног вршења друштвене улоге, али опет због одбране вредности те политичке културе.

Литература

1. Вјатр, Јежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
2. Гаве, Андре, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд, 1993.
3. Дал, Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
4. Жомини, Анри, *Преглед ратне вештине*, Војно дело, Београд, 1952.
5. Карлтон, Ерик, *Лица деспотизма*, Слио, Београд, 2001.
6. Кин, Џон, *Цивилно друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
7. Кремер, Ули, *Нови НАТО – нови ратови*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
8. Лењин, Владимир Иљич, *Војна дела*, Војно дело, Београд, 1962.
9. Макијавели, Николо, *Владацац*, Дерета, Београд, 2005.
10. Медведов, Рој, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд, 1986.
11. Милошевић, Никола, *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд, 2004.
12. Младеновић, Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6. децембар 2001.
13. Перазиф, Гавро, *Међународно ратно право*, Београд, 1963.
14. Сасоли, Марко; Бувије, Антоан, *Како право штити у рату?*, МКЦК, Београд, 2003.
15. *Социологија за ВА*, Београд, 1981.
16. Тофлер, Алвин, *Рат и антират*, Paideia, Београд, 1998.
17. Finer, Samuel E., *The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics*, Transaction Publishers (US), New Jersey, 2002.
18. Хантингтон, Семјуел П., *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004.
19. Хаџић, Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.
20. Хејвуд, Ендру, *Политика*, Слио, Београд, 2004.
21. Чупић, Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, ФПН, Београд, 2001.